

УДК 82-311.6

ВЕКТОРИ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСЬКОГО ЩАСТЯ В РОМАНІ Ю. МУШКЕТИКА «ЖОРСТОКЕ МИЛОСЕРДЯ»

Гурдуз К.О., Богдан О.В.

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

У статті розглянуто специфіку інтерпретації проблеми щастя в романі Ю. Мушкетика «Жорстоке милосердя». Окреслено психолого-філософські, соціально-культурологічні вектори осмислення цієї категорії. Проаналізовано оксиморонну символіку назви твору. Розглянуто особливості правдивого і переконливого показу письменником долі людей на тлі історичних подій, що відбувалися в Україні впродовж ХХ століття. Визначено новаторство письменника в осмисленні питання вкраденого щастя.

Ключові слова: щастя, герой, проблема, сенс, життя.

Постановка проблеми. Тема кохання і пов'язані з нею проблеми щастя/нещастя по-праву можна віднести до одвічних і першорядних у мистецтві, зокрема й у словесному. Українська література також не є винятком. Особливої уваги з огляду на психолого-філософські, соціально-культурологічні особливості й недостатню дослідженість вона заслуговує у контексті перетину з антивоєнною тематикою. Роман Юрія Мушкетика «Жорстоке милосердя» у цьому сенсі є яскравим взірцем літературно-художніх пошуків на перетині окреслених проблемно-тематичних площин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До творчості Ю. Мушкетика у різний час зверталися такі дослідники, як М. Жулинський, О. Давиденко, В. Дончик, Є. Гуцало та ін., однак до сьогодні вона лишається недостатньо вивченою, адже об'єктом літературознавчих студій стає переважно історична проза письменника.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У нинішніх умовах роман «Жорстоке милосердя» набуває нової актуалізації і загостреного звучання. Оскільки в окресленому зрізі твір не розглядався, питання його вдумливого прочитання і сучасного неупередженого аналізу потребує пильної уваги.

Мета статті полягає в осмисленні художньо-філософських векторів інтерпретації образу людського щастя в романі Ю. Мушкетика «Жорстоке милосердя», дослідженні соціально-психологічного, культурно-етичного підґрунтя порушеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Ім'я Юрія Мушкетика відоме широкому загалу читачів, адже він – визнаний майстер сучасної прози, який працює в цій царині вже понад півстоліття. Твори митця – про найвищі цінності, які є одвічними орієнтирами у житті і спонукають людину до звитяги, мудрості та справедливості. І сьогодні він продовжує плідну роботу на літературній ниві, створюючи глибокі образи, шукаючи нові форми і засоби вираження важливих проблем сучасності.

Є. Гуцало свого часу зауважив, що «діапазон письменницького обдарування Юрія Мушкетика – широкий, як і широке те коло насущних проблем, до яких він звертається в своїй творчості» [цит. за 8, с. 142]. Як зазначає О. Давиденко, на тлі сучасного переосмислення історії України, боротьби з наслідками тоталітаризму,

розбудови нової демократичної держави творчість Ю. Мушкетика є особливо вагомим. Письменник належить до покоління другої половини ХХ століття, яке було свідком зламу в суспільстві та гуманістичних перетворень, тому його повісті та романи, відтворюючи трагічну долю людини, привертають до себе увагу глибинністю порушуваних проблем, філософським осмисленням явищ [1, с. 22].

Філософське осмислення щастя у європейській традиції починається вже у межах міфологічного світогляду. Міфологічні уявлення про щастя були значною мірою спільними для індо-європейських народів. Найбільше свідчень збереглося з античної культури, у якій існують два погляди на джерела щастя: походження його від богів або творення його самою людиною. На думку П. Дінцельбахера, щастя осмислюється як сукупність зовнішніх ознак добробуту: достатку, соціального статусу, здоров'я, або як відсутність страждання [2, с. 349].

Сучасна наука трактує щастя як «стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокої радості [7, с. 992]. Однак попри наукову обґрунтованість і термінологічну визначеність, категорія щастя досі лишається однією з найбільш суперечливих і недосліджених. Багато українських мислителів, у тому числі письменників, намагалися принаймні наблизитися до розуміння цієї проблеми. Так, Г. Сковорода наголошував, що людське щастя – це органічне існування людини зі світом і самою собою, самопізнання й саморозуміння, віднайдення свого призначення, свого життєвого шляху [9, с. 212]. Говорячи про основні цінності людського буття, В. Винниченко зазначає, що «багатство, сила, здоров'я, кохання, розум і так далі самі по собі ні кожна окремо, ні навіть усі разом, коли вони не погоджені з собою, щастя не дають. Тільки дійова рівновага цих цінностей та погодженість їх між собою та з силами назовні нас дає той стан, який ми можемо з цілковитим правом назвати щастям. І з іншого боку: розлад цих сил між собою всередині нас, або з силами, що поза нами, неодмінно дає те, що ми звемо нещастям» [4, с. 321].

Пошуки відповідей на вічні питання, зокрема про сутність щастя, є ключовою ознакою художньо-філософських інтенцій Ю. Мушкетика. Роман «Жорстоке милосердя» у цьому сенсі дуже показовий. Письменник порушує світоглядно-фі-

лософські та морально-етичні проблеми, актуальні філософські питання про зміст людського існування, радість життя і щастя людини, дає змогу читачеві глибоко замислитися над філософськими основами життя. Він зупиняє наш погляд на подіях і постатях драматичних, а то й трагічних. Роки війни з фашизмом – предмет роздумів митця у романі. Характерний навіть заголовок – «Жорстоке милосердя» – оксиморонний образ, що втілює ідею про зражену віру в кохання та дружбу, в романтику юнацької вірності й винагороду за страждання.

У романі йдеться про події Другої світової війни. Прекрасне, всевладне почуття любові надихає героїв твору, веде їх через неймовірні випробування до перемоги. Це високе почуття допомогло головному героєві твору Івану Півтораку вистояти в жорстоких умовах фашистського полону, дало сили на героїчний подвиг: «То били по ньому, він відчув це гостро, інстинктивно, хоч не почув удару, поспішав випередити наступний постріл і випередив його... Ти герой, солдате. Ти заслужив нагороду. Ти нам дуже допоміг» [5, с. 223].

На початку твору ми знайомимося з Іваном Півтораком – відчайдушним і мужнім хлопцем, який потрапив у полон, але не здається і всіма силами хоче вибратися, адже дома його чекає кохана Марійка: «Темно-карі очі, аж чорні. Біле-біле волосся й темні очі... Вона вся була сповнена життєвої сили...» [5, с. 13]. Перебуваючи у фашистському полоні, зазнаючи важких страждань, Іван весь час думає про Марійку, вона для нього є сенсом життя, квінтесенцією щастя. Увесь свій нелегкий шлях Іван пройшов заради неї: «Я любив її все життя» [5, с. 224]. Але після такого довгоочікуваного прибуття додому, він був переможений тим, що його люба Марійка вже з іншим.

Наголосимо, що проблема щастя тісно переплітається з проблемою вибору. Ця проблема визріває в душі Марійки: «Вона зіткнулася кінчиками пам'яті свого колишнього почуття до Івана й відчувала, що то було щось інше... А тут у ній говорила ніжність, теплота. Вона почувалася вдячною Василеві... а ще почувала, що він, Василь, хоч ніби й гордий, і певний себе, але певний тільки біля неї, Марійки, вона потрібна йому, як дитині...» [5, с. 153].

Проблема кохання як продовження пошуку щастя розкривається через образи Марійки, Івана, Василя, які становлять так званий «любобний трикутник». Василь іще з дитинства був закоханий у Марійку і заздрив Іванові: «Все одно Марійка буде моєю. А не одступиш од неї – приріжу. І будемо ходити з нею на твою могилу... Я... не можу без неї» [5, с. 17]. А Іван вважає свою дружину світлом, яке допомагає йому вийти з п'ятьми нацистської навали.

Марійка – прямодушна і чесна, людина твердих моральних принципів, яка лише після тяжкої внутрішньої боротьби насмілилася самій собі зізнатися, що кохає Василя: «...він цілував Марійку, жажно й гордий, вона притискала до нього і відчувала зелений присмак на своїх губах, присмак Білої Ольшанки, кохання і оселі» [5, с. 177]. Але це кохання не дає їй спокою, воно не робить її щасливою, вона жертвує собою заради щастя іншого: «З Іваном їй почувалось певно. А тут щось їй підказувало, що кохання веде і рятує їх

обох водночас. І надто Василя. Адже бачила – без неї йому й життя не життя» [5, с. 178].

Аналізуючи спроби Ю. Мушкетика вести в трагічне сплетіння подій класичний «любобний трикутник», М. Жулинський зауважує, що «психологічне «забезпечення» його розвитку настільки переконливе і життєво правдиве, що цієї «заданості» не помічаєш» [6, с. 27]. Дійсно, три долі – Івана Півторака, Марійки Чуйман і Василя Жури – у романі «Жорстоке милосердя» не автономні. Поєднані високим почуттям любові, вони суперечливо перехрещені автором і оцінені в процесі аналізу обставин, які обірвали на високому злеті Іванову надію на щасливу зустріч із любов'ю. Автор співчуває усім трьом героям, не осуджуючи їх, а прагнучи зрозуміти: «Тому авторська позиція – в оцінці об'єктивних обставин, а саме – в осудженні фашизму, який зруйнував гармонію душ, бо саме фашизм є першопричиною цих драматичних обставин, цього трагічного фіналу. Юрій Мушкетик тому й нагороджує таку моторошну лавину, щоб випробувати на душевну міць свого героя і цим самим утвердити переконання в неборності високої віри в незнищенність людини, думки і почуття якої наснажені пристрасним пориванням до свободи» [6, с. 27].

Кожен із головних персонажів твору прагнув, але не зміг досягти гармонії в душі та щастя. Іван Півторака, для якого захист і щастя Батьківщини були надзвичайно важливою справою, все одно обирає кохання до дружини і ставить її на п'єдестал усіх своїх мрій. Василь начебто і пізнав смак щастя, але зовсім не такого, якого очікував: «Йому до рук падало щастя, але падало якимось незвичним робом, якимось дивним викрутасом. Та й чи падало?» [5, с. 197]. Марійка завжди впродовж твору постає веселою та привітною, лагідною і до чоловіка Івана (у спогадах), і до Василя, і до батьків, але читач добре розуміє велику трагедію її душі.

Безперечно, автор засуджує «подвійний» спосіб життя людини, який призводить до безвихідних ситуацій, засуджує обман як певну міру ошчасливлення людини і намагається довести, що людина не зможе зробити щасливими всіх, навіть, якщо дуже цього забажає.

Дослідники не випадково називають роман «особистісним», «доцентровим», «сконцентрованим на індивідуальних людських якостях» [3, с. 298]. Дійсно, герої Юрія Мушкетика терпляче і безупинно шукають гармонії, прагнуть душевної злагоди і тепла людських сердець, і, як справедливо зауважує М. Жулинський, «добиваються правди не лише вчинків, а передусім – правди почувань. Правди думання як першоруху діянь. Інакше не може існувати гармонія світу, коли лад людських душ нерідко порушується відчуженням» [6, с. 26-27]. При цьому важко не помітити широкий епічний простір роману «Жорстоке милосердя», масштабні соціально-історичні узагальнення. В. Дончик справедливо зауважує із цього приводу, що всупереч панівній офіційній версії про головні джерела й витоки перемоги у війні Ю. Мушкетик «підводить читача до думки, що країну було відстояно, а потім і здобуто перемогу передовсім ціною надзвичайних страждань і жертв, що виняткову роль у тому відіграла духовна міцність людини-воїна» [3, с. 298]

Проблема людського щастя і непростих випробувань на тернистому шляху до нього розробляється автором і в низці інших творів. Чи не найпоказовішим у цьому сенсі є роман «Вернісія в свій дім» (1981), суголосний із «Жорстоким милосердям» розробкою «любовного трикутника». Головний персонаж твору, Василь Терещенко, – талановитий архітектор, прозваний за свою одержимість і мрійництво, за розробку проекту сонячного будинку «Кампанеллою». Його колишній учень, Сергій Ірша, зруйнував його кохання, сім'ю, і, фактично, все життя, жорстоко віддячивши за щирість і добро.

У романі осмислюється складна і вічна проблема людського щастя, сенсу життя людини на землі: «тут гостро, тривожно і неоднозначно аналізується істинний смисл добротворення, отієї безоглядної самопожертви в ім'я добра, справедливості, краси, яка дуже часто не стільки ошасливує людину, скільки приносить їй страждання, сумніви і розпач» [6, с. 34]. Відзначаючи ремінісцентну основу роману, пов'язану з романом М. де Сервантеса «Дон-Кіхот», улюбленою книгою дружини Василя Терещенка Ірини, дослідники вбачають успіх роману не в цьому, і навіть не в спробі піднести образ сучасника до характеру-символу: «Мова передусім про ту головну дійсність людського життя, яка зосереджена у внутрішньому світі людини, у тій заманливій для пізнання і ніколи не пізній вичерпно історії долі, яка відкривається художникові на сліпучо-високих миттєвостях самовираження людини. І самоутвердження. Бо цей роман – передусім історія людської долі, таланту, історія самопізнання людини в боротьбі з власною долею, з власною свідомістю. І в боротьбі суспільно напруженій, цілеспрямованій, зосередженій на творенні добра, але в особистому житті програній» [6, с. 27].

Боротьбу Василя Тищенка справді можна вважати програною, адже його зрадили і дружина, і учень, на якого він покладав великі сподівання як на людину і митця, якого підтримував і захищав, зрадив його і здоров'я, оскільки з нанесеної йому колись ножевої рани розвинулася смертельна хвороба. Важко назвати Тищенка справді щасливою людиною, але навіть попри це дослідники зауважують певну парадоксальну особливість: «...сам Тищенко не без підстав вважав, що

все життя чомусь запізнався ошаслилювати себе та інших. Та кожна нова ланка його помислів і вчинків виявляє насамперед у драматичних і трагічних ситуаціях істинний смисл єдино можливого прагнення до тих форм самовираження, які інакше не можуть означуватися, як досягнення щастя, наближення до щастя» [6, с. 28].

Як бачимо, письменника цікавить сучасна людина. змушує замислюватися над тим, «чому одна жертвно закриває собою смертоносне проміння ядерного реактора, а друга обриває в душі глибинне коріння, капілярами якого струмує в серце пам'ять роду, сім'ї, совісті, рідного слова» [6, с. 34]. Письменник майстерно відтворює зміни в людській душі в умовах науково-технічного прискорення, розглядає її як носій найглибших істин, зокрема уявлень про честь, совість, добро, милосердя, співчуття і правду. Головною засадою творчості Ю. Мушкетика можна назвати тверде переконання у тому, що людина повинна знати правду про себе і про свій час: «І правду сувору, виболену, пережиту власною душею і власним серцем. Інакше, який сенс цих немилосердно важких і солодких мук пізнання істини в душі людини?» [6, с. 34].

Висновки і пропозиції. Роман Ю. Мушкетика «Жорстоке милосердя» є вдалою спробою підвести читача до осмислення філософії людського щастя. Автор майстерно втілює ідею про те, що незважаючи на сувору реальність, нещадну своєю правдивістю, людина, яка залишилася вірною своїм мріям та сподіванням, здатна вистояти і дати опір. Як бачимо, стан щастя інтерпретується у творі як відчуття гармонійної співвіднесеності з усім навколишнім світом. Письменник створив власну концепцію ціннісного виміру людини і будівництва щасливого буття на основі гармонійної взаємодії особистості і суспільства. Герої роману Ю. Мушкетика є носіями певного індивідуально-національного характеру, які прагнули щастя, незалежності. Філософські інтенції роману не обмежуються лише рамками розкодування концепту людського щастя. На наш погляд, перспективним видається визначення ролі філософського осмислення у трактуванні проблеми вибору, його значення у формуванні ідейно-емоційного впливу на читачів. Ці питання можуть стати предметом подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Давиденко О. Символічний простір повісті «Літній лебідь на зимовому березі» Ю. Мушкетика / О. Давиденко // Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. – 2012. – 20 березня. – С. 22-27.
2. Історія європейської ментальності / [за ред. П. Дінцельбахера; пер. з нім. В. Кам'янець]. – Л.: Літопис, 2004. – С. 349-373.
3. Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. [підручник] / [за ред. В.Г. Дончика]. – К.: Либідь, 1998. Кн. 2: Друга половина ХХ ст. – 456 с.
4. Малахов В. Курс лекцій. Етика / В. Малахов. – К.: Либідь, 2002. – 384 с.
5. Мушкетик Ю. Жорстоке милосердя: роман і повість / Ю. Мушкетик. – К.: Дніпро, 1975. – 448 с.
6. Мушкетик Ю. Твори в 5 т. / Ю. Мушкетик. – К.: Дніпро, 1987. – Т. 1: [передм. М. Жулинського]. – 607 с.
7. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / [за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського]. – Х.: ВД «Школа», 2006. – 1008 с.
8. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. / [В.В. Яременко, Є.В. Федоренко; ред. А.Г. Погрібний]. – К.: Дніпро, 1994. – 688 с.
9. Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Д. Чижевський. – [підготовка тексту, мовна ред. та вступ. ст. Л. Ушкалова]. – Х.: Акта, 2003. – 430 с.

Гурдуз Е.А., Богдан Е.В.

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ВЕКТОРЫ ОСМЫСЛЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СЧАСТЬЯ В РОМАНЕ Ю. МУШКЕТИКА «ЖЕСТОКОЕ МИЛОСЕРДИЕ»

Аннотация

В статье рассмотрена специфика интерпретации проблемы счастья в романе Ю. Мушкетика «Жестокое милосердие». Определены психолого-философские, социально-культурологические векторы осмысления этой категории. Проанализирована оксиморонная символика названия произведения. Рассмотрены особенности правдивого и убедительного показа писателем судьбы людей на фоне исторических событий, которые происходили в Украине на протяжении XX века. Определено новаторство писателя в осмыслении вопроса украденного счастья.

Ключевые слова: счастье, герой, проблема, смысл, жизнь.

Gurduz K.O., Bohdan O.V.

Melitopol State Teachers' Training University
named after Bohdan Khmelnytskyi

VECTORS OF UNDERSTANDING OF THE PROBLEM OF HUMAN HAPPINESS IN THE NOVEL BY YU. MUSHKETYK «CRUEL MERCY»

Summary

The article discusses the specific interpretation of the problem of happiness in the novel by Yu. Mushketyk «Cruel Mercy». Psycho-philosophical, socio-cultural vectors of reflection of this category are identified. Oxymoron symbolism of the title are analyzed. The features of truthful and convincing showing by the writer of the fate of the people on the background of historical events that occurred in Ukraine throughout the twentieth century are described. The novelty of the writer's understanding of the issue of stolen happiness are identified.

Keywords: hero, happiness, character, problem, sense, life.